

31

~~6119~~

643-77
I
K/III

34250 - 2-й. Чинені навіки
в архіві.

06

Інтерпеляція

посла Брайтера і товаришів до Його
Ексцеленції пана міністра правосудя
в справі конфіскації літературно-історичної брошури д-ра Івана Франка пз.
„Шевченко героєм польської революційної легенди“.

(Дословний переклад із стенографічного протоколу 85 засідання XVII. сесії Ради державної з д. 17. грудня 1901 р. стор. 8214—8215.)

У всіх цивілізованих краях, навіть у абсолютній Росії вільні від цензури історичні або літературно-історичні документи, річи, що мають бодай пів століття за собою і публікують ся з метою історичного досліджу або цитують ся з архівів. Без такої свободи не було би ніякого історичного досліджу, давніші обставини були б зовсім незрозумілими або лишились би виключною власністю немногих, хто припадком є в посіданню старого документа.

Про сю елементарну правду не знає, здасть ся, львівська ц. к. державна прокураторія і ц. к. львівський краєвий суд, як се бачимо зі слідууючої конфіскаційної історії.

В році 1894 була в руській часо-

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ 11-34326

писи „Житє і слово“ опублікована літературно-історична праця д-ра Івана Франка пз. „Шевченко героєм польської революційної легенди“, де між иньшими цитовано поезії і прозові уступи польського агітатора з перед марта 1848 р. Каспра Ценґлевича, в тім числі також його „Інструкцію для вчителів руського народа“, віднайдену автором у збірці рукописів бібліотеки Оссолінських. Ся „Інструкція“ була написана в р. 1834—1836, і автор цитував се писанє, як також бунтівницькі поезії Ценґлевичеві, давно вже (ще 1841 р.) друковані і звісні історикам, тільки як причинки до ілюстрації часу і духових течій серед тодішньої польської молодіжи, які піддавав також досить острій критиці.

Тодішня прокураторія пропустила сю статю. Так само не була зачеплена прокураторією й иньша наукова праця, де вставлені були в текст довші цитати з „Інструкції“¹⁾. Аж коли д-р Франко в згаданій часописи передрукував повний текст „Інструкції“, була дотична книжка часописі сконфіскована і „Інструкцію“ довелось вирізати.

¹⁾ Мова тут про працю Ів. Заневича „Знесене панщини в Галичині“, Львів 1896, див. стор. 67—76.

Та ось недавно дав д-р Франко окремо передрукувати свою, в 1894 р. без перешкоди пропущену розвідку „Шевченко героєм польської революційної легенди“, і сей передрук був сконфіскований не за висловлені там погляди або тенденції самого автора, а лише за цитовані в розвідці уривки віршів і прози Ценгілевича, написані ще в першій половині XIX в. Яка дразлива львівська прокураторія що до тих літературно-історичних документів, видобутих із бібліотечного пилу, видно з слідуячого. Сконфісковано ось яку строфу пісні Ценгілевича, що малює стан панщиняних селян:

Що пан не зідре, цїсар забере

Нам сиротам бідненьким;

Пани з нас кафтани, цїсари сорочки
Друт з добитком цїленьким. (Ст. 50).

Далі сконфісковано (на стор. 62) ось який уступ із „Інструкції“: Попи сказали: „Права науки Христа, то давні дїї. Ми визнаємо нинї права костела, котрі нам наказують слухати короля, панів і папи римського. Тії платят нам і тим продалисьмо правду, а від них дісталисьмо жите і добрий бит“. Далі піднав тій самій долі ось який уступ, також цитат із „Інструкції“ (стор. 63—64): „Виставмо собі

тільки цара на троні, а в коло него міністри, князі, урядники і інші слуги, котрі запродали правду, і шпігуни і некторій пани, слуги і приятелі царські, а докола всіх ми, братя, ми — мир! ми, люде угнетеній, з приятелями, братами, апостолами нашими. Як бисьмо всі крикнули: до меча! до коси! і до ножа! як бисьмо ся всі стиснули до купи, що би їм там було в середині? О братя! ми страшнійшій як саме пекло! Трясет ся цар перед нашою силою. Алеж тихо! Ще раз упоминаю: прийдут до вас люде, може знакомі ваші, будут вас научати і читати слова мої. Вірте їм, научайте дальше знайомих, а коли ударит година, станут всі, що воювали для вільности нашої. Крикнем: Преч неволя царская і паньская! і підемо за людьми, котрі нам вскажуть дорогу до щастя і вільности. Господе допомагай! Амінь“.

Та найцікавійша конфіската отсега уступу, що знаходить ся на стор. 45 передруку; там цитуєть ся в прозі віршик знайдений 1837 р.: „Доля мужика, яку йому готують цісарь і дідич, се голод і неволя. Весь свій вік працює мужик кроваво з усеї сили, а проте мусить терпіти голод. Його тіло покрите лахами,

а за те цїсарь і пани вбирають ся в золото, як колиб чоловік не був рівний чоловікови. Але вже з хмарою прилетїв огнистий орел до всіх народів, щоб їх сповістити, що огонь і смерть упадуть на цїсаря і на панів“.

Сей цитат узятий не з нїякого рукопису і не з нїякої революційної брошури, але дословно з книжки урядового історика польського повстаня 1846 року, М. Салї (M. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846, стор. 70). І хоча в тих цитатах говорить ся про давно минувші відносини та людей, хоча ціла розвідка д-ра Ів. Франка зовсім не пропаґандова і не має на метї нїякого підбурюваня, але строго критична і наукова, то проте ц. к. краєвий суд затвердив конфіскату брошури, буцім то тому, що автор в інкрімінованих уступах нарушує честь винну Його Величеству цїсареві і силкуєть ся побудити читачів до ненависти і погорди (!!) супроти Його Величества, далї тому, що доводить читачів до ненависти против католицького духовенства, а в кінці тому, що оба передостатні уступи — дословні повтореня зі сконфіскованої колись „Інструкції“.

Супроти сеї очевидної духової обмежености і браку осуду в урядуючих властей звертають ся підписані до Його Ексцеленції міністра правосудя з запитанєм :

1. Чи може він погодити таке поступуванє з істнуючими прасовими законами і з заїварантованою основним законом конституційним свободою наукового дослідю, а коли нї, то

2. чи схоче поучити львівські прасові власти про незаконність такого поступування ?

Брайтер, Романчук, Фресль, Хоц, Зайц, Пернерсторфер, Гибеш, Цінґр, Ельдерш, Август Сегналь, Емануель Груби, Черни, Др. Елленбоґен, Др. Штраухер, Кльофач, Голянски.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 19.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Іван Франко.

ШЕВЧЕНКО

героєм польської револю-
ційної легенди.



Стефан Томашів

У ЛЬВОВІ 1901.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Львівська бібліотека

891.79.092 [Mexico]

Стефан Томашівський

ПЕРЕДМОВА.

Отся розвідка написана була звиш 10 лїт тому, первісно по російськи, для „Кіевской Старины“. Та там вона не могла бути поміщена з огляду на цензуру. В р. 1894 я переробив її по нашому і надрукував у місячнику „Житє і Слово“ т. I, ст. 373—402, відки й передруковуєсь вона ось тут з деякими змінами. Власне про ті зміни я повинен сказати кілька слів.

По надрукованю розвідки в „Житю і Слові“ прислав менї з її приводу пок. Драгоманов лист з деякими увагами. Поперед усього він спростував деякі помилки, яких я допустив ся не знаючи докладно людей і обставин. І так у моїй розвідці висловлена була догадка, що Ө. Лобода, автор статейки „Мимолетное знакомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ і мои объ немъ воспоминанія“ (Кіевская Ста-

рина 1887, т. XIX, стор. 563 і д.) — се псевдонім самого редактора К. Стар. Лебединцева; отже Драгоманов спростував, що се невірно, бо Лобода — окрема людина від Лебединцева.

Далі пояснив Драгоманов справу конфіскації Кулішевої „Граматки“. Не треба думати — писав він, — що се була така конфіскація, як у Австрії (в Росії се назвалиб „арестованіє книги“), а могла бути звичайна заборона книгарям, щоб не сміли держати книжки в вітринах ані продавати її. В таких разях заборона скріплює ся ще тим, що поліція йде до книгарського магазину, обв'язує всі екземпляри книжки шнурком, припечатує кінці шнурка і лишає пакети в магазині, „аж до дальшого розпорядження“. Таке зарядженє буває для книгара не то що не шкідливим, а навіть навпаки, нераз нагонює йому до кишені добрі бариші. Зваблена заборonoю публіка допитує ся за книжкою і книгарь, не рушаючи печати, видобуває з пакета обережненько екземпляр за екземпляром і продає його — розумієть ся, довіреним людям, прим. студентам, і розумієть ся, за подвійну або й потрійну ціну. Так могла й заборонена „Граматка“ по кількох роках дістати ся

в руки Честахівського, міг навіть розійти ся весь її наклад.

Врешті висловив пок. Драгоманов сумнів, чи до речі я приточив до свого викладу про початок отсеї легенди Ценглевича та його „Інструкцію“. По думці Драгоманова легенда могла бути давнійша і повстати десь далі на заході. На скілько йому пригадуєть ся, щось подібне оповідано в Америці з приводу агітації Джона Брауна за визволом Неґрів. Подаючи тут сю думку пок. фолькльориста як вказівку для дальшого дослїду, я зі свого боку не вважаю можливим на її основі змінити свій погляд. Браунова агітація за увільненем Неґрів припадала, як відомо, на р. 1854—1858; д. 2 грудня 1858 р. Брауна повішено в Чарльзтауні. Значить, хоч би справді про Брауна говорили щось подібне, як Поляки про Шевченка (майже в тім самім часі, 1859 р.), то все таки маємо давнійші зразки тої легенди, причеплені до подій 1846 року в Галичині. Правда, й тут можна би сказати, що причеплено сю легенду до тих подій іще пізнійше, аж 1863 р. (Сахер), так що й сим не виключено можливости, що легенда не польська, а американська і під впливом аболіціоністичної агітації в Америці 1854—59 р.,

голосної тоді і в Європі, перейшла й до нас і знайшовши анальоґічний „вулька-нічний“ ґрунт причіпляла ся за чергою до різних видних його діячів. Такий мабуть був хід думок пок. Драгоманова, не розвинених зрештою ширше в його листі. Сі думки могли-б мати певну опору тільки тоді, колиб справді сконстатовано, що анальоґічне — і яке? — оповідане про Дж. Брауна існувало і було перед 1859 р. розширене по Європі (навіть у Київщині серед польської шляхти, до якої належав автор дописі „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“, і колиб було напевно відомо, коли писав свої спомини Сахер, згідно, чи не писав їх перед Брауною аґітацією? Не маючи можности відповісти на сі питання і не находячи в доступних мені (енцикльопедичних) біографіях Дж. Брауна ніякої згадки про його „катехізацію з зернами“, я, як сказано, лишаю зачінчене своєї статі без зміни.

Врешті деякі дрібніші поправки і доповнення, пороблені на основі праць опублікованих по р. 1894, подаю в нотах до свого тексту.

Ів. Франко.

Львів д. 8. жовтня 1901.

Шевченко і як поет і як чоловік — поява така незвичайна та характерна, що мусїла звертати на себе увагу сучасних і то не тільки тих, що були прихильні його провідним думкам, але також і в не-меншій мірі й тих, що були противні тій діяльності з політичних і соціяльних причин. Дотеперішні біографії та характеристики поета опирали ся головню — і зовсім природно — на матеріялах достарчених людьми прихильними до поета, сьвідками його щасливих або нещасливих пригод, дуже часто людьми, що хилили ся до него з горячим ентузіазмом молодости, з пошаною і любовю дітей до батька, поклонників до національного поета і віщуна народнього відродження. Се й зовсім природно, бо звичайно такі люди вміють найбільше сказати про поета, збере-

гаючи в своїй тямці кожду стрічу з ним, кожде його слово, кожний учинок.

Та про те не годить ся забувати, що для написаня повної біографії поета, опертої на широких культурно-історичних тлі, конче треба вислухати й голоси сторін неприхильних поетови, голоси його натуральних, політичних чи суспільних противників. В нашім випадку таких противників усього два: російське чиновництво „отъ нижняго края даже до вышняго“, і польська шляхта українська, що в часах Шевченкових, в часах кріпацтва не без певної рації могла ще вважати і дійсно вважала себе панею всеї правобережної України, Волині та Поділя. Отся шляхта, заможна, впливова та інтелігентна, пильно слїдила за всім, що діяло ся довкола неї; тим то й не диво, що така поява, як Шевченко, не могла уйти її уваги. В польських часописах видаваних у Вільні, Варшаві, Львові, Кракові, Познані, Парижі та Лондоні стрічаємо чимало кореспонденцій з України, Волині та Поділя, а в них попадають ся часто й інтересні звістки про український рух, — звістки доси майже зовсім не використані істориками нашого духового розвою. Що в 40-вих і 50-тих роках 19-го в., го-

ворячи про український рух, годі було поминути Шевченка, Куліша та Костомарова, се зовсім ясне, і для того ті дописи подають багато цікавого матеріалу, звісно, не до біографій тих наших великих письменників, а до характеристики часу і суспільности, серед яких їм приходило ся жити й працювати. Не думаючи тут систематично зводити в купу і розбирати весь матеріал того рода, хоч і як ужиточною та вдячною була-б така робота для історика русько-польських міжнародніх відносин в минулому століттю, я зупиню ся тільки на деяких епізодах з того обсягу, а спеціальнійше займусь дослідом про одно оповіданє, яке в польських дописах находимо привязане до імени Шевченка.

Стефан Томашівський
1.

(Епізод з „Граматкою“ Куліша і мораль того епізоду, висловлена в „Wiadomościach polskich“. Статя „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“ і оповіданє про соціяльну пропаганду Шевченка серед мужиків. Полеміка з тою статєю Єжа-Мілковского і друга редакція оповідання про Шевченка у Брон. Залеского.)

В своїй „Історії рускої літератури“ (ч. III.) присвятив проф. Огоновський Ку-

лішеви простору і дуже старанно оброблену розвідку. О скільки можемо оцінити, розвідка ся, одна з найліпших і найдокладніших у всім ділі проф. Огоновського, подає багато біографічних та історико-літературних подробиць доси незвісних, а зачерпнених мабуть від самого Куліша або від осіб, що стояли з ним у довголітніх близьких зносинах. В тій розвідці проф. Огоновський присвятив — і справедливо — окремий уступ розбору Кулішевої „Граматки“ виданої в р. 1858 (стор. 182—185). Що при тім він ані словечком не згадав про цікаву історію, яка стала ся з тою „Граматкою“ на Україні, а власне в київській губернії, се очевидно не вина нашого вченого професора, а доказ хіба того факту, що ся історія в тих кружках, які достарчали йому матеріялу про Куліша, або не була зовсім звісна, або тепер забула ся*). А шкода, бо історія се характерна і ще й нині не втратила інтересу.

*) Те саме треба сказати й про найновішого Кулішевого біографа Шенрока, який у своїй статі про Куліша (Кіевская Старина, 1902) нічого не згадує про пригоду з його „Граматкою“.

Докладне оповіданє про сю історію находимо в дописі з Київа, поміщеній в N. 30 „Wiadomości Polskich“ з р. 1858, видаваних у Парижі пізнійшим патером Валеріяном Калінкою, під патронатом князя Адама Чарторийського — значить, в органі аристократично-клерикально-консервативнім. Згадавши з початку дописі про повстанє українсько-руської літератури від Котляревського, автор переходить до 40-вих років, говорить не дуже докладно про тайне товариство українофільське (Кирило-Методієве братство), до якого належали Куліш, Костомарів і Шевченко, „a także niektórzy obywatele okoliczni“ (очевидно Поляки? — додаток, як знаємо, зовсім фантастичний), далі про арешти і висилку тих трьох письменників; „prócz tych trzech, o ile wiem, nikogo więcej nie aresztowano“ — знов, як бачимо, автор не дуже добре знав те, про що писав, та се можна звинити тим, що справді арешти і процес братчиків вели ся з великим поспіхом і дуже потаємно. Як характерну прикмету російського уряду підносить автор далі те, що він одною рукою карає, а другою гладить і що по кількох літах висилки Костомарова і Куліша знов пущено на волю. Д. Куліш отсе видав у

1858 р. „ГраMATку“ для українського люду. Її почали продавати і роздавати по селах, та польська шляхта діставши її до рук страшенно перелякала ся. В „ГраMATці“, бач, говорено про „Ляхів“ з нехитю, як про чужих, захожих людей, говорено про боротьбу з Ляхами, про гайдамаччину, вказувано народови якийсь слушний час у будущині, одним словом, у тій „ГраMATці“ по за азбукою та псалмами зложена була цілковита, систематична пропаганда соціальної і поперед усього антипольської революції. Не диво, що шляхта мала чого лякати ся і шляхетський маршалок київської губернії*)

*) Той маршалок називав ся Октавій Ярошинський і вибраний був маршалком київської губ. 1857 р. Ось як характеризує його в своїх споминах Т. Бобровський: „Był to człowiek wcale miernych zdolności i jeszcze mniejszego wykształcenia, a nawet zaniedbanego wychowania. Opowiadano, że w r. 1831 zaskoczony rewolucją w Warszawie, gdzie na uniwersytet uczęszczał, bił się dobrze wśród „dzieci warszawskich“... W rozmowie jego trudno było dopatrzeć śladów wyższej kultury umysłu w jakimkolwiek kierunku, bądź na ławie szkolnej, bądź później czytaniem nabytej. Rozmowa jego najczęściej dotyczyła stosunków i działań oficjalnych, a w tej rozum swój, stanowisko i znaczenie z rzadkiem samochwalstwem wysławiał. W obcowaniu towarzyskiem

uznał za rzecz przyzwoitą zaskarżyć urzędownie dziełko przed księciem Wasilczykowym" (тодішнім київським генерал-губернатором). „Кн. Васильчиків також признав конечним задержати по книгарнях усі примірники сего букварика, його відбирали навіть у приватних осіб.“

Кілько правди в сих відомостях, ми очевидно не можемо сконструювати, бо ніякої другої реляції про сей факт не стрічали. Та що найменше оповідане про конфіскату „Граматки“ кн. Васильчиковим в р. 1858 не видаєть ся нам зовсім вірним. Ми маємо звістки, що сю „Граматку“ ширено між народом ще геть пізнійше. Літом 1861, коли Шевченка по-

nie umiał jednać sobie ludzi, odtrącając naprzód nieprzyjemną powierzchownością, następnie zarozumiałością i pychą. Z wyrazu twarzy i obejścia wyglądał raczej na żółciowego i ambitnego sowietnika której z rządowych dykasteryj, niż na reprezentanta szlachty... Nasz wielkorządca książę Wasilczykow miał go za Salomona, podporę tronu i męża wielkich wpływów społecznych. W kwestyi włościańskiej był tak dobrze jak i większa część naszego ogółu zupełnym ignorantem... Z właściwą sobie arogancją wydrukował w „Russkiej Biesiadzie“ swój projekt, osnuty na przewrotnej i razem naiwnej myśli wyeskamotowania włościanom znacznej części ziemi przez nich dotąd używanej“. (T a d. Bobrowski, Pamiętniki II, 98—99)

ховали під Каневом і його товариш Грицько Честаховський пильнував сипання могили над його домовиною, він продав у Каневі і в околичних селах кілька сот примірників українських видань, в тім числі й Кулішевої „Граматки“, яка й сим разом нагнала тривоги польській шляхті, так що та знов обернула ся до кн. Васильчикова з просьбою, щоб усі українські писання, а особливо твори Шевченка і Куліша, були заборонені. Кн. Васильчиків, як оповідає д. Білик у „Кіевской Старинѣ“ (Тревога надъ свѣжей могилою Шевченка. К. Стар. 1886, т. XIV. стор. 7—19), вияснивши безпідставність польських скарг і доносів, відкинув сю просьбу з вимком одної „Граматки“ Куліша, яку він справді (значить, другий раз!) заборонив, мотивуючи се ось як: „Сельскія школы въ здѣшнемъ краѣ открыты правительствомъ и имъ же разосланы для обученія крестьянъ русскіе буквари, а потому другіе буквари не должны быть допускаемы въ этихъ школахъ.“ Коли кн. Васильчиків так аргументував у 1861 р., то нема причини думати, щоб він інакше дивився на се діло і в 1858 і можна догадувати ся, що й тоді він наказав тільки допускати „Граматку“ до шкіл, але істо-

рію з її цілковитою конфіскацією і відбиранем примірників від приватних людей шляхетний дописуватель причинив мабуть з власної фантазії.

Врешті треба додати, що автор дописі до „Wiadomości polskich“ не похваляє сего кроку маршалка київської шляхти. По його думці пропаганда Куліша, Шевченка й інших українофілів звернена не тільки проти Поляків, а властиво не стільки проти Поляків, скільки проти Росії, хоч у виданнях українських сего треба дочитувати ся між стрічками. Вже з огляду на се не можна похвалити денунціювання української „Граматки“ перед російськими властями польською шляхтою, бо-ж після законів Ману вороги наших ворогів — наші союзники. Дописуватель детально розбирає Кулішеву „Граматку“, щоб доказати, що Поляки без потреби так дуже злякались її. Та все таки треба, щоб Українці порозуміли свою роль супроти Поляків і Москалів, і от дописуватель обертаєть ся ось із якими словами „do p. Kulisza i jego zasnych rodaków: „Równie jak wy, i my pragniemy, aby naród małoruski dojrzał do owych wielkich wysileń od Boga wskazanych, o których mówi pieśń (цитуєть ся приведеній

у „Грамотці“ шматок фальшованої думи). Ale narody, mówi ta sama pieśń, mają swe odwieczne granice, które próżno chceć przekraczać. Historya skupiła narodowość ruską po tamtej stronie Dniepru, jej sercem są dzisiaj słobody ukraińskie. Ukraina przed-dnieprowa, orężem polskim zdobyta i bronia, zaludniona tym samem ludem, który z łona swego wydał szlachtę, jest i da Bóg nie przestanie być polską prowincją. Ilekroć po nią sięgać będą małoruscy patryoci, tylekroć zamiast bratniej dłoni, która ich czeka z pomocą, znajdą jednego więcej nieprzyjaciela“ (стор. 133).

Значить, по Дніпро сягала ще в 1858 році Польща; навіть правобічний народ український автор дописі вважав польським з тої оригінальної причини, що він колись з лона свого видав шляхту, яка потім відрекла ся його. Український патріотизм добрий на лівім боці Дніпра, де він як авангарда Польщі мусить бороти ся з Московщиною. Здобувачи там для себе ґрунт, Українці будуть трактувати ся Поляками після законів індійського Ману. Але коли Українці посміють сягнути на правий бік Дніпра, по провінцію завойовану польським оружем, тоді — даруйте, панове! Закони Ману в кут, а вороги наших ворогів ста-

ють ся нашими ворогами, і ми (Поляки) готові навіть у наших сильніших ворогів (Москалів) просити помочи проти наших слабших ворогів (Українців). Так говорили аристократи польські.

Майже рік після сеї дописї появила ся в крайно демократичнім журналі „Przegląd rzeczy polskich,“ видаванім також у Парижі під патронатом „генерала“ Мєро-славского простора статя „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“. Статя оче-видно написана також на Україні, в Кн-ївській губернії („nie będę tu — пише автор — rozstrzygał, czy słusznie gubernialny p a s z marszałek zaprotestował przeciw pracy Kulisza“). Автор згадує на початку про так звану українську школу в польській літературі, яка поетизувала козаків За-порожців та Січ, та додає, „że cała ta apologia (?) kozaczyzny odbyła się bez naj-мniejszej świadomości ludu, którego przod-ków poetyzowano tak hojnie i zamasyście. Co ciekawsza, że nie tylko lud był obcy temu intelektualnemu ruchowi, ale zreduko- wany do najprozaiczniejszego stanu pań- szczyźnianego chłopa, traktował się jako gmin, brał batogi na stajni, służył za stró- ży po karczmach, odbywał повинności под- даńcze, czyścił buty lub obnosił półmiski

wtedy właśnie, gdy w prostej linii poprzedników jego poetyzowali nasi poeci, a szlachta w salonach zachwycala się tymi utworami. Zawinięty w różową okładkę Glüksberga lub Zawadzkiego (віленський книгарь) kozak wyglądał na poetyczną figurę, miał pewną rolę w historyi i romansie, znany był arystokracji polskiej, i najdelikatniejsza rączka niejednej ukraińskiej piękności z pewnem uczuciem rokoszy muskała w wyobraźni was jego czarny; gdy w rzeczy samej ostateczne zapoznanie plemienia tego i znicestwienie moralne było istotnym i jedynym jego udziałem. Jakoś tak to wszystko zdawało się u nas naturalnem, że nikt nie spostrzegł tej krzyczącej sprzeczności, nikt nie porównywał Sierków, Neczajów, Tarasów, Nekrasy, Nalewajków, Niebaby z tymi Hryćkami, Iwanami, Kuźmami, Mykołami, którzy zmywali nam w kredensie talerze, rabali drwa i gnój wywozili z obory. Co większa, sami oni nie wiedzieli o swej sławie w książkach. Zabierano im przez pośrednictwo bab i pokojówek najpiękniejsze podania, najrzewniejsze dumki, robiono z jednych ballady i powieści, drugie kładziono na nuty, ale przedział klasy szlacheckiej od gminu trwał statecznie i był ogromny. Nie powiem, żeby go cechowała umyślna chęć pogardy i spodlenia, ale się zagnież-

dziła pewna kastowa różnica i powiodła oba stany różnemi drogami, tak że się w żaden sposób w moralny sojusz związać nie mogły. Ktoś nie znający tego wypadku społecznego, żeby stworzył sobie pojęcie o Ukraińcach z poezyj naszych*), musiał by przyjść do wniosku, że składamy pewną społeczność opartą na heroicznej, bogatej i ludowej poezyi, ale nigdy, że jesteśmy do ludu tego w stosunku, jak plantatorowie amerykańscy do negrów, chociaż ten stosunek na pozór zdawał się być prawdziwszym.

„Oprócz tego nienaturalnego położenia było jeszcze inne, krwią zapisane na historyi kartach, a stanowiące nie dla jednego ukrainomana szkopuł, o który rozbijały się wielkie talenta, jak zaporozkie czajki na Dnieprowych progach. Czuto moralnie potrzebę spolszczenia kozaków, chciano w nich widzieć przyjaciół a nie wrogów, a jak na przekorę najwydatniejsze historyczne sceny leżały w wojnach Nalewajki, Pawluka, Chmielnickiego, Paleja i Żeleźniaka. Były to w straszliwy sposób piękne i poetyczne obrazy krwi i mordów, namiętności i zapamiętania ;

*) Specimen такого наївного вказав я в „Зорі“ 1892 р. в замітці про „Німця-українофіла“ Мауриця.

męczarni i ofiar było tam tyle, że poeta nie miał potrzeby uciekać cię do zmyśleń i skąd inąd czerwonej pożyczać farby... Lecz wszystkie te wojny były to walki o niepodległość, nosiły cechę upartej chęci wyjarzmienia się z pod lackiej władzy. Jakże malować te obrazy? Kogo tu zamianować bohaterem i męczennikiem sprawy? Więc jedni, jak na przykład Zaleski, sięgali po za Koliszczyznę i malowali czasy, gdy Ukraina i Polska na wspólne chodziły wyprawy pod mury Moskwy i Smoleńska, nad Dunaj i Cecorę; inni, jak na przykład Goszczyński, nie mogąc zakryć sprawy, przerzucali się jawnie na stronę hajdamaków; a inni jeszcze, jak na przykład Czajkowski, natworzyli nam kozaków-przyjaciół, coby duszę oddali za Lacha. Myśmy to wszystko przyjmowali za dobrą monetę, nie przesądzali kwestyi głębiej i koniec końców poetyzowali dziadów, a w skórę bili rodzeniuteńkich wnuków“.

Я не міг собі відмовити приємности навести дословно весь сей довгий уступ, по моїй думці найкрасшу і найдосаднішу критику цілої т. зв. української школи в польській літературі, написану польським шляхтичем і патріотом.

Далі автор розповідає побіжно про перші початки української літератури за Дніпром і її зміст від тоді, коли вона скріпила ся „potężnymi talentami Osnowianenka, Maksymowicza, Gogola, Czuźbińskiego, Szewczenka, Kostomarowa i Kuleszy.“ В 40-вих роках пляни і наміри Українців з обсягу артистичного перейшли далі, і от „w r. 1846 dowiedzieliśmy się nagle, że kibitki moskiewskie pozabierały Kostomarowa Kuleszę i Szewczenka; Moskal powtrącał ich do kazematów, ale śledztwo o jakimś spisku ciągnął w największej tajemnicy. Zbytęcznym byłoby dodawać, (i булоб цілковитою неправдою, додамо ми), że równocześnie z tą katastrofą wzbroniono drukować książki w małopruskim języku i od tej daty literacki pierwiosnek Małorusi, ścięty północnym wiatrem, żyć przestał.“

Далі підносить автор, що українські письменники, думаючи про самостійність України, почали від того, що виступили ворожо проти Поляків. „Równocześnie, kiedyśmy wysławiali kozaków i Ukrainę, oni za Dnieprem przeklinali Unię, a z nią Lachów i Żydów.“ А тимчасом дідичі на лівім боці Дніпра помосковщені і здеморалізовані далеко більше, ніж на правім,

i тим то й стан народа там гірший „Niepodobieństwem jest, żeby tacy pisarze, jak Kulesz, Kostomarów i Szewczenko nie widzieli tego stanu rzeczy, i bodaj czy nie szlachetne współczucie dla tego ciemniejszego ludu podało im myśl wyzwolenia go z pod władzy panów. Kulisz wzdłuż i poprzek przeszedł Ukrainę, zbierał podania, skazki, rozkopywał mogiły, przerysowywał stare cerkwie, bratał się z ludem, przebrany w swiętą prostą, siadywał z nim w karczmie i w chacie i poznał doskonale dobre i złe jego strony, zbadał go jak nikt dotąd pod względem języka, obyczajów i charakteru, dowodem czego mogą służyć dwa tomy wydane przez niego niedawno pod tytułem „Notatki o południowej Rusi.“ Szewczenko chodził też pomiędzy ludem, bratał się z nim, pił w karczmach, ale bardziej sam był poetą jak zbieraczem, więcej rozsypał myśli pomiędzy lud, niż zebrał od niego i wcielił do książki. Jego poezye pisane są wybornym i czystym językiem ukraińskim, noszą wysoką cechę narodowości, są często za gwałtowne, za rozpaczliwe, za hajdamackie. W tych, które mógł drukować, rżnął on Lachów i Żydów, a w tych, których nie mógł, rżnął nadto pomieszczyków, Moskali i cara. Widocznie marzył o wyzwoleniu się

Ukrainy i samobytnem jej życiu i przesiąkł całą zasadą bezwarunkowej swobody i równości. Wstępując do karczmy i przy czarce bratając się z ludem, mówił mu, że starszyzna moskiewska dla tego trzyma ich za czupryny, że nie rozumieją swej siły i że tak będzie dopóty, dopóki oni będą tak durni i płochliwi jak owce. Dla oczywistszego przekonania ich o potędze zbiorowej ludu, o znaczeniu przeważnem gromady dobywał z kieszeni garść pszenicy i biorąc z niej ziarno po ziarnku układał je na stole, nazywając każde carem, księciem, grafem i jenerałem, sprawnikiem; za szeregami tymi dodawał długi szereg pomniejszych siepaków policyjnych i pomieszczyków, a gdy tak rozklasyfikował i ułożył całą starszyznę, brał potem w dłoń pełną garść pszenicy i mówił: „Oto jest starszyzna, a oto lud; teraz widzicie wyraźnie, gdzie car, gdzie jenerał, gdzie siepaka i pomieszczyk. No, patrzcież, gdzie oni teraz?“ I to mówiąc, garść pszenicy ciskał na owe szeregi starszyny. Chłopi dziwili się bardzo (?), że w kupie nikogo ze starszyny odszukać nie mogli“.

На цьому кінчу виписки з сеї інтересної статї, якій очевидно й париські її видавці признавали чимале значінє, коли

видали її також окремою відбиткою зі згаданого журналу. Додамо ще тільки, що „Граматку“ Кулішеву автор уважає зовсім не такою невинною, як дописуватель „Wiadomości polskich“. Прінципіально вона антімосковська, бо писана з укритою думкою про політичну самостійність України, з такою самою думкою, на якій опираючись і Поляки старають ся „odbudować naszą prastarą Polskę, wydzierając ją z rąk Germanów i Waregów.“ Але „Граматка“ також антіпольська, коли говорить про розселенє Малорусів не то що по за Дніпро, але аж поза Карпати. „Tu się mi-mowolnie spotykamy, a raczej rozmijamy w trochę śmieszny sposób z p. Kuliszem. Bo kiedy on zachodzi od Dniepru aż pod Karpaty, my jednocześnie od Wisły zachodzimy aż za Dniepr i krzyżujemy się w tem wytykaniu granic. Oczywiście, że ktoś z nas chodzi z jeometrycznym łańcuchem po cudzym gruncie.“ Далі автор доказує, що тільки в союзі з Польщею і то — характерно для співробітника демократичного журналу — в союзі з польською шляхтою Україна може надіяти ся красшої будущини.

Та по думці иньшого, ще яркїйшого „демократа“ польсько-українського, Зи-

гмунта Мілковського (звісного повістяря Т. Т. Єжа) автор повисшої статі за далеко посунув ся в своїх концесіях для українського елемента. Чи Поляки несли на Україну свою польскість, католицизм? Ні, вони несли свободу. Козацькі бунти, то була революція дичі против цивілізації. Українець, що пригорне ся до цивілізації і свободи, ео ірсо стаєть ся Поляком. Україна може бути тільки польською або варварською і дикою; польонізация, се властиво цивілізацийна місія Поляків на Україні. (Słów kilka o Rusi, в тім же журналі Przegląd rzeczy polskich, Paryż 1859, zesz. III, 10).

Як бачимо, в усіх отсих розмовах польських публіцистів багато навчаючого, та багато й мимо волі комічного. Їм мабуть і не снило ся, що один факт, такий як знесенє кріпацтва і визволенє люду, відразу і на завсїгди розібе їх мрії про Польщу до Дніпра і посуне її границі геть-геть по за Припєть і Сян.

Але лишаючи на боці політику ми обернемось тепер до того фольклористичного зерна, що находить ся в повисшій виписці, а власне до оповідання про те, як Шевченко при помочи зерен

пшениці пропагував соціяльний переворот. Кілько правди в тім оповіданню?

Нам здає ся, правдивий хибя той факт, стверджений многими свідками, що Шевченко любив носити в кишенях якесь зерно — пшоно чи навіть овес, яким закусував після чарки, „щоб продирало“, як сам говорив гумористично. Все инше рішучо треба віднести до мітології.

Та поки стрібуємо докладнійше мотивувати сей свій суд, мусимо замітити, що иньший Поляк, сим разом особистий знайомий і приятель Шевченка, Броніслав Залєський, передав нам іще один варіант сего самого оповідання в примітці до одного листа Шевченкового, писаного до него. Залєський не вагує ся вложити се оповіданє в уста Перовського, коменданта Закаспійського краю в часі, коли там пробував Шевченко, чоловіка, що по свідощтву Тургєнєва поводив ся з Шевченком доволі гуманно. „Коли вставлявали ся за Шевченком до Перовського — пише Залєський — той оповідав анекдот, що Шевченко бувши в Київі професором малярства, одягав ся в свитку і заходив до коршем, де збирав ся народ — а мав звичайно повні кишені пшениці. Впровадивши своїх слухачів в добрий гумор роз-

мовою та піснями, виймав зерно і на-
клавши його на столі питав, що би се
значило? По хвилі відповідав сам, що
воно означає царя. Дальше довкола него
клав ряд подібних зерен і називав їх мі-
ністрами, генералами, губернаторами. Даль-
ший круг творили низші урядники, ще
дальший поміщики (*obuwatele ziemscy*),
так звані пани. Уложивши се все казав
мужикам добре придивити ся тим зерня-
там, а потім добував з кишені цілу жме-
ню пшениці і засипав нею всі уложені
круги, додаючи: „А се мужики, ми! Най-
діть тепер царя і генерала і губернатора
і пана!“ Перовський розповівши се зви-
чайно кінчив тим, що чоловік, який за-
бавляє ся такими проповідями — небез-
печний, і що пустити його між народ не
можна. Се була причина, чому Шевченко
не вважаючи на дуже численні старання
був увільнений пізнійше від інших.“ (Ли-
сточки до вінка на могилу Шевченка —
Літерат. наукова бібліот. кн. 6, ст. 49—51).

Що се фантастичне оповідане зовсім
безпідставно вложено в уста Перовського,
легко зміркувати хоч би з того, що Пе-
ровський дуже добре мусів знати, в чім
властиво обвинувачено Шевченка і для
чого царь так остро покарав його; мусів

знати, що Шевченко ніколи не був професором малярства в Києві, а тільки був ним іменований саме перед арештом. А в тім майже повна ідентичність подробиць і факт, що Залеский писав свої примітки до листів Шевченка по виїзді за границю, в Парижі, може десь при кінці 60-тих років або й ще пізнійше, кажуть нам догадувати ся, що тут польського письменника омилила пам'ять (се з ним бувало часто) і що він вложив в уста Перовського оповіданє, яке певно колись давнійше вичитав у цитованій нами статі, а може — що не менше правдоподібне — чув від кого небудь приїзжого з України. Що обі повисші версії занадто схожі з собою, а щоб могли повстати незалежно одна від другої, в Київщині і в Оренбурзі, що обі вони походять з одного жерела, а властиво, що версія Залеского походить, посередно чи може й безпосередно, з версії уміщеної в статі з 1859 року, — се покаже нам порівнанє їх з іншими, старшими версіями сеї революційної легенди.

Що від Поляків ся легенда перейшла в кінці й до Українців, се не повинно дивувати нас; дивнійше буде хіба се, що вона між ними дуже слабо розширилася. О скільки знаємо, про неї зга-

дує тільки один Ө. Лобода в своїй замітці „Мимолетное знаомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминанія“ (Кіевская Старина 1887 т. XIX. стор. 563—577). Свої малозначні спомини д. Лобода „узнастив“ декількома анекдотами, які більше характеризують балагурсько-беллетристичну вдачу автора, ніж особу і жите Шевченка. Між иньшим пише він там, що в середині 1859 року познайомив ся з Шевченком у Києві по його визволеню з арешту. Коли вірити д. Лободі, Шевченко був арештований „Черкаскимъ исправникомъ Табачниковымъ послѣ извѣстной катехизаціи съ зернами, произведенной Тарасомъ въ какой то корчмѣ въ состояніи невмѣняемости“ (l. cit. 569). Як виглядала ся „звісна катехизація з зернами“, д. Лобода не описує — легко зрозуміти, для чого. Та проф. Огоновський у своїй Історії руської літератури (т. II, 507) незвісно з якого жерела ось як описує сю катехизацію: „Тарас узяв мякушку хліба і зробивши одну більшу кулю поставив її на столі та казав: „Дивіть, дітоньки, се царь.“ Потім скрутив кілька менших галочок, поклав їх навкруги великої і пояснював: „Ось царська семя.“ Відтак довкола сих кульок

наклав ще менші галочки і звістив: „Видите, брати, се генерали-пани!“ Опісля вишитував він присутних громадян із наглядної сеї демонстрації. В кінці взяв Шевченко в обі пригорщі жита і засипавши царя, его семью і генералів крикнув: „А ось нарід!“ Ледви скінчив Тарас свою катехізацію, аж ось схопив його жандарм і відвіз його в Мошни, а відтіля відставлено поета в Черкаси.“

Що в сьому оповіданю нема ані зерна фактичної правди, се, думаю, легко доказати. Коли вірити д. Лободі, Тарас говорив свою катехізацію „в состоянні невмѣняемости“, тобто п'яний до безтями; методичність демонстрації, яку рисує проф. Огоновський, при таких стані неможлива. З Чалого (Жизнь и произведенія Т. Шевченка, 141) ми знаємо, що він був арештований дня 20 липня*) коло села Межиріча, арештований не в коршмі, а трохи чи не на Дніпрі. Причиною його арешту був донос з боку якихось Поляків — після одної версії панків, з якими ходив на польоване,

*) Ся дата непевна. Кониський (Тарас Шевченко Грушівський II, 287) доказує, що се стало ся 15 липня.

а після другої версії одного панка Козловського, з якого він пожартував. Доносчики винуватили його не в „катехізації з зернами“, а в богохульстві. (Пор. розвідку М. Драгоманова про сей арешт у книжечці „Листочки до вінка“, ст. 3—14, а також Кониський, *op. cit.* II, 282—286) Інтересно, що й тут по за оповіданем про катехізацію з зернами несподівано виринають Поляки. Та найліпший доказ неісторичности сього оповідання маємо в тім, що стаття „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“ на місяць перед арештованєм Шевченка в Межирічі вже була друкована в Парижі. Автор її нічого ще не знав про увільнене Шевченка з заслання і очевидно писав у тім розуміню, що Шевченко практикував свою пропаганду ще перед 1846 роком. Так очевидно розумів се й Залеский, вкладаючи сю легенду в уста Перовського, і тільки геть пізнійше завзятий любитель анекдотів д. Лобода прищипив її до подій з липня 1859 року.

II.

(Сахерове оповідане про промову Сікорського до мужиків у Горожані в 1846 р. і російська перерібка того оповідання. Історична вартість

тих оповідань. Характер революції задуманої Поляками в 1846 році — переважно патріотичний. Соціально-революційна, антипанська пропаганда давнійших польських конспіраторів між польським людом (Ґощинський, Маліновський), а особливо між руським, Каспер Центлевич, його пісні і „Інструкція для учителів руського люду.“ Літературний первообраз летенди про зерна пшениці. Закінченє.)

В р. 1863 видав у Празі бувший львівський директор поліції, Ґофрат Сахер, батько звісного нїм. романїста Сахер-Мазоха, книжечку п. з. „Polnische Revolutionen, Erinnerungen aus Galizien.“ Книжка вийшла безіменно. Автор розповідає в ній з видом знавця, глибоко втаємниченого в галицькі відносини, свої пригоди і вражіння з побуту в Галичині в 1831, 1846 і 1848 роках. Та не обмежуючись тими особистими споминами він дає також загальні характеристики людей і подій, оповідає факти і анекдоти звісні йому з наслуху, розвиває свої думки і рефлексії про галицькі відносини, і таким робом мемуари переміняють ся на політичний памфлет. Властиве історичне зерно тої книжки дуже мале; характеристики автора пристрасні і карикатурні, факти поперекручені а іноді зовсім фантастичні. Та про те ся книжка цікава й для історика

вислов поглядів і симпатій (а радше антипатій) цілого круга тої бюрократії, що до 1848 року панувала неподільно в Галичині. Цікава вона й тим, що містить у собі чимало quasi-історичних легенд і анекдотів, які повторяли ся в тих кругах і на підставі яких у значній мірі в тих часах, коли ще не було газет, публіцистики і прилюдної дискусії, вироблювали ся в пануючих сферах погляди і суди про поодинокі верстви і змагання в нутрі людности Галичини.

З числа легенд, що находять ся в тій книжці, виймаю одну, яка нас тут особливо обходить. Описуючи звісний погром польських повстанців руськими селянами в с. Горожані коло Комарна д. 21 лютого 1846 р. Сахер оповідає ось що: „Коли конспіратори зібрали ся всі, надійшли селянські громади; домінікальні урядники поуставляли їх в великім півкрузі довкола брами домінікального подвіря. Перед кожною громадою стояв вїйт і присяжні тої громади. Перед брамою домінікального подвіря збудована була деревляна трибуна. Довкола неї поставали конспіратори, числом коло 60. Комендант Сікорський виліз на трибуну і вивісив на ній польську хоругву, при чім руські селяне

голосним воркотанем виявили свою нехіть. Стоячи побіч польської хоругви виголосив відтак Сікорський промову обернену особливо до селян і обчислену для них, повну фанатизму, драстичних висновків і образів, одним словом, дуже здатну до того, щоб підбурити маси. Та вона не зробила зовсім такого вражіня, якого хотів Сікорський. Він зовсім не роздумував, що говорить до чужого народа, а обертався до Русинів консеквентно з зазивом: „Bracia Polacy!“ на що селяне раз по раз відповідали: „Ми Русини! Ми Русини!“ Крім того селяне і тут зараз виявили недвозначно свою прихильність до австрійського уряду.

„Між іншим виняв Сікорський з одної кишені жменю пшениці, а з другої овес і простягнув обі руки до селян. „Погляньте — сказав він, — ось пшениця, се пани, шляхта, державці, панські урядники, а овес, се ви. Так було в старій польській державі і так є тепер під цісарською управою. Пани були і ще є всюди чимось лїпшим від вас. Для того тепер ми робимо революцію, а коли вона удасться, то не буде анї панів анї мужиків, а тільки самі польські обивателі.“ При тих словах він перемішав овес з пшени-

цею і кинув зерна в повітря. „Ідїть тепер і розділіть овес від пшениці! Так і після революції навіть Бог у небі не розпізнає пана від мужика. Всі ми будемо тільки братами, тільки Поляками, вільними і щасливими“. І се порівнанє — додає Сахер — не зробило більшого вражіння, як оповіщенє про знесенє всіх підданських тягарів і панщини та обіцянка безплатного тютюну і дешевої соли.“ (Polnische Revolutionen, стор. 183—184).

Навіть не входячи ближше в оцінку історичної вартости сего оповідання можна би з гори сказати, що воно в деяких важних точках грішить льоґічною неправдоподібністю. І так люде, що починають повстанє — польські патріоти, а Сікорский „стоячи побіч польської хоругви“ засуджує польські порядки на рівні з австрійськими. Далі, люде, що піднимають стяг повстаня — самі шляхтичі, урядники, офіціялїсти, державці, одним словом „пани“, а Сікорский у своїй притчі з пшеницею прямо підбурює селян против панів. В кінці в самій притчі є недоладність. Перемішавши овес з пшеницею дуже легко розділити одні зерна від других; може се автор хотів замаскувати тим, що велїв Сікорскому кинути зернята в пові-

тре, так що вони мусіли розсипати ся
геть по землі; ну, та се оборот незруч-
ний, бо тут ходило власне о змішанє од-
них зерен з другими.

Сю недоладність відчув по троха
російський компілятор і памфлетист (та-
кож безіменний, Ратч?), автор статей
„Польская эмиграція до и во время по-
слѣдняго мятежа, 1831—1863,“ друкованих
у віленськiм „Вѣстникъ Западной Россіи“,
а потім виданих окремою книжкою (Вильна,
1865). Я наведу тут дословно його опо-
віданє для порівняня з Сахеровим: „Ве-
черомъ 20 фєрваля Сикорскій, распоря-
дитель мятежа въ самборскомъ округѣ,
прибыль къ своему пріятелю, управляю-
щему горожанскимъ имѣніемъ Чаплиц-
кому и оповѣстилъ крестьянамъ семи сосѣд-
нихъ приходоѡ собраться въ Горожаны
съ косами, вилами и цѣпами; это при-
казаніе возбудило тотчасъ недовѣріє кре-
стьянъ; потолковавъ между собою они
прибыли по требованію. Къ назначенному
часу съѣхались туда заговорщики воо-
руженными; въ дворѣ были постановлены
крестьяне въ кружокъ, судьи ихъ и при-
сяжные были выведены впередъ. Среди
круга была поставлена досчатая трибуна,
на нее взошелъ Сикорскій і развернулъ

польское знамя: глухой ропотъ пошелъ между крестьянами; но когда ораторъ началъ проповѣдывать о братской любви, которую они должны питать къ полякамъ, проповѣдывать, что они составляютъ одинъ народъ, одну семью, тогда крестьяне зашумѣли. „Мы русины, — кричали они, — и хотимъ быть вѣрными австрійскому императору.“ Сикорскій, приготовивъ свою рѣчь и аргументы заранѣе, не нашелъ что имъ отвѣчать и продолжалъ начатое. Онъ наглядно хотѣлъ вразумить крестьянъ, взялъ горсть пшеницы и овса. „Пшеница — это помѣщики. — говорилъ онъ, — а овесъ — это вы, крестьяне. Теперъ каждый живетъ про себя, а съ новой Польшей всѣ будутъ равны.“ Смѣшавъ зерна онъ кинулъ ихъ въ воздухъ. „Ну, подите, ищите теперъ по снѣгу, гдѣ пшеничныя, а гдѣ овсяныя зерна! Всѣ перемѣшались. Такъ будетъ у впредь: поляки и русины будутъ равные братья. Земли вы получаете даромъ, безъ всякихъ повинностей, для всѣхъ соль и табакъ будутъ продаваться по вольной цѣнѣ.“ Но крестьяне на счетъ зеренъ замѣтили, что все таки отъ пшеничныхъ зеренъ выростетъ пшеница, которую и слѣпой различить отъ овса“ (стор. 148—149).

Як бачимо, співробітник журналу, якого девізом була „Историческая правда“, брав свої відомости з жерела, якому сам не вірив, бо вважав потрібним поправляти і доповнювати його з власної фантазії, поминаючи вже випадки, в яких він не розумів німецького тексту, коли нпр. Сахерових „Richter“, тобто війтів громадських, перевернув на судиїв громадських, очевидно не маючи поняття про тодішній устрій сільських громад у Галичині.

Але кілька ж історичної правди в оповіданню Сахера? — запитає дехто. Скажемо коротко: анї слова, з виємком, розуміє ся, назв місцевости й осіб. Анї Сікорський не був комендантом повстання, анї селян ніхто не ставив у півкруг, анї не було там ніякої трибуни, анї ніхто не вивішував польської хоругви, анї Сікорський не говорив до селян ніякої промови, анї врешті промова, яку до них фактично говорено, не мала такого змісту, як наведений у Сахера.

Про рівню в Горожані маємо кілька оповідань наочних сьвідків, а головню оповіданє в книзі Саля „Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846“, виданій в р. 1867 (стор. 239—233), оповіданє оперте на протоколярних зізнаннях

увязнених повстанців і селян; далі оповідане Владислава Чапліцького в його книжці „Powieść o Horożanie“, оповідане ксьондза Нагліка в Dzienniku Literackim і т. и.)* З сих оповідань можемо собі виробити докладний плян ситуації дому, подвіря, ганку і т. д. Знаємо з них, що головним комендантом рухавки був горожанський мандатор Фердинанд Чапліцький, а Сікорський тільки привіз йому зі Львова інструкції. Чапліцький велів скликати громади, він говорив до них промову, читаючи ніби то указ сьвіжої уконституованого революційного уряду. Вл. Чапліцький з пам'яті подав хід думок тої промови; припускаючи у него які хто хоче недокладности, те одно треба признати, що промова була в дусі польським, патріотичним, без тіни підбурювання против панів, хоч обіцявала селянам увільнене від панщини. Про пшеницю й овес оті ав-

*) Чапліцький у передмові до другого видання своїх споминів (Rzeź w Horożanie i Pamiętnik więźnia stanu. Dwa dzieła w jednym tomie, przez M. Wł. Czaplickiego. Wydanie drugie, w Krakowie 1872) покликують ся на статтю про різню в Горожані якогось М. Срочиньського, друковану в часописі „Postęp“ 1848 р. На жаль, сеї статі я не міг знайти; се була би, скільки знаю, найдавніша реляція про ті події.

тентичні свідки не згадують ніде. Особливо важна тут мовчанка Салї, який для польських повстанців і конспіраторів настроєний також не дуже прихильно і був би певно не затаїв такого інтересного епізоду, як би був найшов його де небудь у своїм матеріалї.

А все таки оповіданє Сахера в своїм родї документ, хоч не історичний, а радше фелькльорний. Се не факт, а леґенда, та така, що символїчно малює і містить у собі цілий ряд фактів, а радше змагань, ідей і доктрин, які жили якийсь час у лонї галицько-польської суспільности.

Ті ідеї й змагання прошуміли, та символ їх, леґенда, про соціальну пропаґанду серед селян при помочи пшеничних зерен лишила ся, жила в устах коли не всего люду, то серед певних шляхетсько-панських верстов і прищиплювала ся протягом часу до різних осіб: раз до Сікорского, а там до Шевченка. Що Сахер не виссав собі сеї леґенди з пальця, доказує факт її житя на придніпровій Україні серед тої-ж польської шляхти, серед якої вона мусїла повстати в Галичинї значно вчаснїйше. Що Сахер, хоч видав свою книжку в р. 1863, не зачерпнув отсю леґенду з парижського польського журналу,

се доказує не тільки те, що покинувши Львів у р. 1849 він на становищі директора поліції в Празі а потім у Грацу мусів геть відбити ся від польського письменства; ще ліпшим доказом є саме його оповіданє, таке недоладне та поплутане в порівнянню з польською версією. Колиб Сахер був знав статю „O obecnym stosunku Ukrainy do Polski“, то без найменшого сумніву був би своєму оповіданю, а властиво притчи вложеній в уста Сікорського, надав натуральнійшу, льогічнійшу подобу.

Та коли Сахерове оповіданє анї не видумане ним самим, анї не взяте з польської брошури 1859 року, то лишає ся тільки одна можливість, що він справді винїс його з Галичини, де мусів чути його ще перед 1848 роком*). Що могло дати привід до сформованя такої легенди в тодішній Галичині?

Невдале повстанє 1846 року попереджене було довгим рядом конспірацій,

*) Розумієть ся, не виключена й друга можливість, що і Сахерове і польське оповіданє з 1859 р. виплили зі спільного американського жерела, колиб справдила ся догадка пок. Драгоманова про істнованє такого оповіданя в житєписі Джона Брауна.

тайних товариств і агітацій, що кúпили ся головню в більших містах Галичини, в Кракові, тоді ще „вільній республіці“, Львові, Тарнові, Перемишлі, а від часу до часу пускали парості широко по всім краю. Конспірації ті починають ся майже в сам момент упадку повстання польського в Варшаві 1831 р., оживлюють ся особливо в рр. 1833—38. В тім році і в слідуєчих уряд арештує масу людей, розпочинає великий політичний процес, який в р. 1841 скінчив ся засудженням 40 людей на смерть. Цісарь уласкавив тих за суджених; тільки деякі з них пішли до тяжкої в'язниці в Куфштайн та Шпільбергу. Від тоді аж до приїзду в Галичину Теоф. Вішньовського та Едварда Дембовського (1843) було тихо; з приїздом тих двох емісарів розпочалась нова агітація, що закінчила ся катастрофою 21—25 лютого 1846 року.

В цілій тій 15-літній підземній роботі, якої всі нитки і пружини, не вважаючи на багатство матеріалів, ще далеко не так вияснені, як слід, ішли поруч себе дві течії, то мішаючись разом, то одна одну перемагаючи; течія польсько-патріотична і соціально-революційна. З одного боку в конспіраціях брали участь такі

люде, яким уже тоді, не вважаючи на їх молодий вік, могло ходити тільки о відбудованє Польщі, хоч би зреформованої в демократичнім дусі, люде як Грохольський, Смолька, Гуґон Вішньовський, далекі від думок про соціяльний переворот, навіть від думки про надто близьке братанє з простим народом; з другого боку входили до тих товариств і конспірацій і люде іншого крою, такі як Гощинський, Маліновський, Ценілевич, Гюслар і ин. — горячі патріоти польські, та при тім революціонери, які в шляхті бачили головну заваду до відбудованя Польщі, надіялись того відбудованя тільки через простий люд, і щоб порушити той люд, готові були посвятити шляхту й її інтереси. Знесенє панщини було загальним окликом усіх тих тайних товариств і конспірацій, та коли патріоти дебатували про сю справу академічно і старали ся виміркувати такий спосіб знесеня панщини, щоб і вовк був ситий і коза ціла, і мужик вільний і пан не тратив нічого, то революціонери йшли зі своїми думками просто між люд, осьвідомлювали його про його кривду, вказували йому вихід із неї в усуненю шляхти, панів і Німців, Ось деякі факти того рода, виняті з книги М. Салі. В р. 1838 відкрито в Перемишлі агітацію, ве-

дену між гімназійними учениками та клериками лат. дух. семінарії. Агітатор Йосиф Лясковский хотів оснувати там товариство, котре мало б на меті позискати для повстання мужиків, що становлять більшість людности, і підбурювати їх не тільки против уряду, але також против дідичів, які не поділяють поглядів звязку і не хочуть увільнити своїх підданих (стор. 67). В Рудці бохенського повіту державець Феліціян Болевський підчас посту 1836 р. говорив двом мужикам. „Сумно то, що ви як худоба в ярмі мусите працювати, що один має пів сьвіта, а другий не має нічого, що цїсарь каже вивозити з краю сіль і вовну. Але много Поляків є на готові, щоб увільнити край. Тоді ніхто не буде робити панщини, а кождий буде працювати для себе“ (стор. 68). Лат. парох в Радаві Гнат Зелінський в день сьв. Валентина 1837 р. мав казанє, в котрім малював ярко горе мужиків, податкові тягарі, побір рекрутів і відбуванє панщини, і кінчив візванєм: „Скиньте ярмо, порвіть кайдани і встаньте на волю!“ (стор. 70). Д. 5. грудня 1837 підчас ревізії у Юліяна Горошкевича у Львові найдено літографічний апарат; на плиті був рисунок: чотири галицькі селяне

з різних околиць узброєні в коси, а під тим рисунком вірші в руській мові такого змісту :

С к о н ф і с к о в а н о !

„Готуйте коси, бо близький кінець неволі, близький час, коли будете працювати тільки для себе, а не для своїх ворогів.“ Сі вірші уложив сам Горошкевич і відлїтографував на замовленє емісаря Кульчиньского 72 примірники, щоб їх роздати мужикам. Крім сеї пісні він укладав і інші в тїм родї, а Кульчинський розширював їх (стор. 70).

Та найцікавійша для нас з того погляду була діяльність Каспра Цєнґлевича, і ми зупинимось троха довше при тій фігурі*). Каспер Цєнґлевич походив з убогої

*) Дані виймаємо з його біографії, друкованої в „Gazecie Narodowej“ 1886, N. 227 233 : Kasper Cieglewicz, żywot, prace i cierpienia, доповняючи їх оповіданєм М. Салї.

польської шляхетської сім'ї, родився 6 січня 1807 в Городенці, кінчив гімназію в Самборі, а потім у Львові у Домініканів. Перейшовши на львівському університеті дволітній (обов'язковий для всіх слухачів) курс філософії (рівнозначний з нинішніми семою і осьмою класами гімн.), віддався студіям права, які й скінчив літом 1830 р. Просто з університету він пішов на судову практику до Самбора, відки ще того самого року його перенесено до Старого Міста. Коли в листопаді 1830 р. вибухло в Варшаві польське повстання, Ценгілевич в травні 1831 р. через Кольбушову перебрався за Віслу, що творила там австрійську границю, і в Варшаві вступив до кінної артилерії. По упадку повстання враз з недобитками корпусу Рожицького прийшов до великого князівства Краківського, де його інтерновано. А що тих повстанців, які призналися, що походять із Галичини, відставлявано шупасом до місця їх приналежності (в тім самім корпусі був і пізніший історик Август Бельовський), Ценгілевич сказав, що він конгресовяк. Його держали в арешті чекаючи на російський конвой, але Ценгілевич сам не хотів чекати і при помочі Юліяна Горошкевича, перебраний у хлопську со-

рочку і полотнянку, втік з під варти. Йому удало ся перед урядом зовсім утаїти свою воєнну екскурсію і знов вернути на судову практику в Старім Місті. В р. 1834 волинський емігрант Гнат Кульчинський, з яким Ценгілевич познайомив ся в Ріпневі, захопив його писати пісні для люду. „U nas lud jest ruski — говорив Кульчинський, — a więc dlań trzeba ruskiej poezyi, prostej, przystępnej dla pojęcia gminnego“. Ценгілевич повідає про себе, що вродивши ся на Руси знав добре руську мову; його вірші писані по руськи зовсім того не потверджують. Написав він їх не багато. „Против панщини — пише в своїй автобіографії — написав я руською мовою пісні: „Затужім“, „Рекрутка“, „Вандрівний“. „Молитва“, „Червон Когут“, а надто прозою по руськи „Інструкцію для вчителів руського народа“, також против панщини.“ Сей реєстр в усякім разі не повний. В альманаху „Noworocznik demokratyczny, rok drugi, 1843, Paryż“ стор. 298—304 надруковано три вірші Ценгілевича, а між ними дві не згадані в повисшій реєстрі. Ті вірші, се „Затужім“, „Знайте біду вашу“ і „Косарі“.

Надто в „Зорі“ 1886 р. надрукував я з автоґрафу Ц—ча його любовний віршик руський: „Неси мене, дуй, коньку, чотирма вітрами!“ Надрукована тамже (з устної передачі) під іменем Ц—ча пісенька „Орав мужик край дороги“ (парафраза пісні народної, з антипольським вістрем) певно не його роботи. Автор житєпису Ц—ча в „Gaz. Narodowej“ так пише про ті вірші: „Многі тямлять тільки вражінє того огню, тої непоборної сили, з якою Ценґлевичеві вірші тягли уяву і духа до новочасних, скрайніх ідей. Не були то твори штуки і не для пестощів форми писав їх автор; він радше кидав їх як революційні маніфести, як громи на утиски можних, підбурюючи до бунту против неволі політичної й суспільної. Поет не входив у жадні компроміси, не зважав чутливо ні на які „народові властивости“, що чесно понятим патріярхалїзмом лагодили неволю і гнет люду*); малював його яркими фарбами, пересадно, не тільки як зле, але як дивовижне, огидливе, і не бачив нічого крім брутальної сили для зломана насиля“. Та ми замісь дальших ха-

*) Про сей патріярхалїзм читай І. Заневич, Знесенє панщини в Галичині, ч. І. ст. 88—120.

рактистик наведемо виривки з тих віршів — нехай читач сам собі з них виробляє понятє про мову і характер поезії Ценгілевича. В піснї п. з. „Затужім“ читаємо :

Ой роле-ж бідна, кєрвавизно моя,
Чому ти не моею?
За тебе роблю, за тебе плачу,
Не зову тя своєю.
Панський лан що день, тебе що тиждень
Гірким потом зливаю;
За тебе що рік, за тебе весь вік
Як віл в ярмо впрегаю.
За тебе мій отець, я ще молодець,
За тебе-сь ми мучили,
За тебе мій дід, за тебе мій прадід
Як воли все робили.
І я тягну як віл, що по маю сил,
Ані тя відробити!
І подушне даю і плачу що маю, —
Ані тя відкупити.
Ой пане-ж мій, пане, коли-ж того стане,
Коли-ж тому годї?
Пусти нас з панщини, пусти нас з данини,
Пусти нас в свободї!
Твердїї камінї на зимної ринї
Тай сльозами пїтніють;
І скали твердїї, і скали зимнїї
Здроями сльози лїють.
А ти-то, пани, чоловік як я,
А ніщо тя не взушит!
Ти так матір мав, ти так груди ссав,
Сльоза тебе не скрушит!
Піт ся виливає, тіло розпадає

Аж до крові живої;
Від нужди нашої, від муки гіркої
Не змякнут груди твої.
Панок люльку курив, чоло захмутив:
„Що ви хочете, хами?
З вашої панщини, з вашої данини
Ділю ся з цїсарями“.

С к о н ф і с к о в а н о !

Пропускаємо далі уступ про рекрутчину, а подаємо тільки закінчене сеї вірші, яке особливо в східній Галичинї, де пан а Поляк в розуміню люду — сіноніми, мусїло робити троха чудне вражіне:

Ви-сьте, Поляки, наші свояки,
Били ся з цїсарями;
Ой ви ся били, щобиьмо віджили,
Стали ся вам братами.
Ви нас від панів, ви від цїсарів
Хотїли-сьте відбити;
Ви то панщину, ви здеранину
Хотїли-сьте згубити.

Вірша „Знайте біду вашу“ написана складом коломийки:

Коби бути зазулицев,
До вас бим, братоньки,
Крилми всюда від хатоньки
Летїв до хатоньки.

Під віконцем на вербі бим
Сї, жалібно кував,
Вашу нужду як день та ніч
Ревно виплакував.
Кобим в ночі був місяцьом,
Проміньми в тихоньці
До ваших бим бідних ступав
Хат через віконці;
Став бим вашу нужду в ухо
Через сон шептати,
І проміньми груди ваших
Дітей опасати.
У снах бим їх учив, щоб вже
У колисці сами
Заплакали над собою
В біді і над вами.
Кобим сонцем був яроньким,
Промінєм тепленьким
До серденька вам стрілив бим,
Там ся перебив бим;
І плачем бим голубиним
Заводив в сердонька,
Як над мертвов матенькою
Заводжує донька.
Коби бути вашим тінем,
Нїс бим вам у слїди,
Нїс бим всюда перед вами
Образ вашой біди.
А той образ так кєрвавий,
Як Христос розпятий,
Що на крижу мусїв гірко
За людей вмирати.
Кобим був ваш ангел Сторож,
Вам бим розум зливав,
Щосьте люде, не худоба,
У снах бим вам співав.

Вам встаючи, лягаючи,
Небес голосами
Співав, щосте сини божі,
Ангелів братами.
Дня кожного і години
І кожної хвили
Вам казав бим, щосьте громи
Нещасть си знадили.

Що властиво значить ся остатня стрічка, я не розумію. Може ті „громи нещасть“, які показані в піснї „Косарі“, що мала співати ся на нуту Падурового „Гей, козаче в імя Бога!“ На сю нуту уложений був також Шашкевичів „Болеслав під Галичем“ і друга вірша Ценглевича „Далій, братя, в руки коси!“ Ось ті „Косарі“.

Загорів сьвіт. Миру! Миру!
На чарняву ручу час!
Дзвін посмертний царів, панів
Застогнає вічний раз.
Хто від землі локоть взріс,
До кіс! До кіс! До кіс!

Задудніють степи, гори
Від вільности голоса;
Меч і огонь на ворогів,
Громи скличем з небеса.
Миру, встань, до щастя-сь взріс!
До кіс! До кіс! До кіс!

Нехай вічне пропаде,
Хто нам пута уковав,

Хто нам працю і доробок
Аж до тіла рабував!

Нуж скатіну в огня стіс!
До кіс! До кіс! До кіс!

Де невинних лялись сльози,
Ріки юхи потечут;
Де бряжчали наші пута,
Спіси, коси забряжчут.

Сьвіт закриє стали ліс.
До кіс! До ккіс! До кіс!

Годі більше панувати,
Кого мечем досягнем,
Кому пімсту за неволю,
Косу в груди заженем!

Далій, миру! Ворог біс
Помертвіє з блиску кіс!

Він в свободі з хлостов в руці
Тебе, миру, забував,
Бось сам долю, вільність свою
Щастю его дарував.

Нуж скатіну в огня стіс!
До кіс! До кіс! До кіс!

Гура, миру! Синє небо
Голос щастя розібе!
Гори, степи задудніють,
Пекло страхом завие!

Вільним будеш правом кіс!
До кіс! До кіс! До кіс!

Що ті кроваві поклики не найшли відгомону серед руського люду, сему причиною не була певно та безвладність та консервативність руського мужика, про яку говорить Ц—чів біограф, а швидше те, що вірші Ц—ча для руського мужика мусіли бути задля своєї дико-мішаної мови і фразеології зовсім темні, а поклик „до кіс!“ не будив у нас ніяких косинерських традицій, а радше виглядав на невинне „а кіш! а кіш! а кіш!“ Що се справді так, на се маємо доказ: анї одна з висше наведених пісень не перейшла в уста нашого люду; та навіть та публіка, серед якої вони колись були популярні, заховала в пам'яті тільки „Косарів“, тай то в устній традиції значно перероблених. Найпопулярнішою ще (звісно, також не серед мужиків) стала ся його пісенька „Далій, братя“, з якої тут також наведемо деякі куплети:

Далій, братя, в руки коси!
Лях нам красний приклад дав.
Вже вольности брнят голоси —
Довго Русин, довго спав!
Далій, хлопці, на врага!
Гурра-га! Гурра-га!

Ми ся цілий день мозолим,
Ти податки від нас дреш;

Лиш як ми тут підголим,
То плюгавий Німче вздреш.
Далій, хлопці і т. д.

Руська земля наша мати,
А наш отець со небес;
Всі Славяне суть нам брати,
Тільки Німець то є пес.
Далій, хлопці і т. д.

Не забереш нас в рекрути,
Не поженеш в чужий край,
Бо ми вмієм коси яути, —
Утікай же, утікай!
Далій, хлопці і т. д.

Лях нам хоче братом бути,
З Ляхом, братя, з Ляхом враз!
А не буде навіть чути,
Що пси Німці були в нас.
Далій, хлопці і т. д.

Найцікавійше в тій піснї місце, де автор покликає ся до славянського почутя Русинів. Як на іронію власне сей куплет увійшов у склад руської кроваво-анті-польської піснї, яку в 1848 році в часї розрухів хтось зложив і розширював між руським людом у самбірськїм повіті. Ось деякі куплети сеї перерібки, яку я знайшов мїм паперами Йосифа Левицького в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові

(передаю їх руськими буквами, оригінал писаний латинкою):

Руска земля наша мати,
Отец наш на небесах,
І Мазури наши братя,
Токмо оден Лях ест враг.

Нехай Ляхи погуляють,
Ми о тоє не дбаєм,
Доки спокій заховают,
Того од них жадаєм.

Не возмете нас в рекрути,
Бо ми вмієм коси кути,
А не дамо ся здурити,
Цісаронька опустити.

Страшат Ляхи нас рушницьов,
Ми ся того не боїм.
Спалим двори со пшеницьов,
Ми пардону не даєм.

Єдна кропля крови руской,
Тисяч Ляхів відповість — і т. д.

В низу під сею пісенькою дописано:
„Diaconibus Circuli Samboriensis. Proszu
Поправити для народу!“

Лишаю на боці інші пісні Ценґлевича*),
з яких часть доси не опублікована, певно

*) У мене в текст невеличкої пісеньки, що починає ся словами „Доки Німець псами їхав“, списаний для мене з усної традиції пок. Щ. Дашиньским (братом посла). Надто маю відомість, що копії деяких пісень Ц-ча, як ось „Червон когут“ та „Вандрівний“ находять ся в бібліотеці музея Дідушицьких у Львові.

задля їх антипанської та антинімецької тенденції. „Кожда з тих пісень — каже справедливо його біограф, — була в тих часах готовою державною зрадою. Про їх друковане не могло бути ані мови, та вони ходили по краю в численних відписах. Горячі патріоти переписували їх по ночах, дрібненьким письмом, воронячими перами, на малих карточках, щоб їх як найлекше перевозити в сховках. Многі замісь зрадливого паперу повірювали їх нехибній пам'яті, і таким способом вони ширили ся в тодішніх патріотичних кружках.“

Про дальшу долю Ценілевича скажемо коротко. Відбувши в Старім Місті судово-цивільну практику він перейшов до Самбора на практику судово-кримінальну і був там від 1833 до 34 р. Там впливав на гімназіяльну молодіж в дусі своїх тодішніх поглядів. Коли 1834 р. виїхав до Львова, молодіж та під проводом Михайла Попеля утворила революційний зв'язок. Хлопців поарештовано в р. 1837, а з ними Ц-ча, та сей здужав, знов при помочи Горошкевича, втекти в поліційного арешту у Львові. „Jako pieśniarz czerwonoruski“ він пішов тепер між люд і вештав ся майже цілий рік по краю. Дуже жаль, що про сю свою вандрівку в своїй автобіографії він

не згадує ані словом. Видно, що його діяльність між людям зовсім не підходила під його пізнійші польсько-патріотичні а навіть шовіністичні погляди, які панують в тій автобіографії.¹ Зловлений 30 гр. 1838 р. він був засуджений на 20 літ тюрми в кріпости і вийшов на волю аж в р. 1848. Разом з польськими делегатами був яко відпоручник „Руского Собора“ на словянськiм з'їзді у Празі, де завзято виступав проти Русинів. В тім році він опублікував цілий ряд віршів і статей під псевдонімами „Baltazar Szczucki“, „Iwan Kaweśkyj, kowal z Towmacza“, „Pielgrzym Bazyli“. Розбір усіх тих творів не входить у програму сеї статі. Від 1848 р. щез Ц—ч зовсім з поля публичного життя. Вмер у серпні 1886 р.

Ми навмисно лишили на боці ще один твір Ц—ча, а власне його „Інструкцію для вчителів руського народа“, написану по руськи прозою, „також против панщини“. Сам Ц—ч у своїй автобіографії нічого не говорить про її зміст; послухаймо, що про неї пише Саля (стор. 71 — 72). „При арештованю Ц—ча в Деревлянах Золочівського пов. найдено при нім дуже вже зужитий зшиток, що містив „Інструкцію для вчителів руського народа“,

написану по руськи, в своїм роді майстерно; в ній були вказані способи, як треба звільна доводити руських мужиків до ненависти против цїсаря, дїдичів і духовенства. Що пропагандисти демократичної науки особливо старали ся підкопати довіє руського народа до духовенства, і малювали те духовенство яко знаряди неволї, підплачені цїсарем, се був цікавий знак того, що серед руського духовенства, яке доси в революційних заходах брало участь на рівні з латинським, від недавна мусїв наступити зворот, що підняв проти нього гнів демократичних верховодів. Ценілевич звичайно цілими днями і ночами пробував серед мужиків у Деревлянах і околиці; його любили як приятеля народа; до краєвої президії приходили доноси, де описувано його дар переконування мужиків, який мав бути такий сильний, що поривав і найрозважнійших. “*).

„Інструкція“ Ц—ча сильно ходила по руках. Поліція найшла її у Львові

*) В сїм місці д. Саля троха фантазує Як би були прийшли такі доноси, то поліція певно булаб арештувала Ц-ча, який впрочім пробував у Деревлянах яко ковальський челядник і працював у кузні.

у надзорця фінансової сторожі Станіслава Цимборського, який дістав її від свого колишнього шкільного товариша Альойзія Доманьського. Цимборський признав ся, що читав її кільком стражникам, скопіював її і екземплярі дав граничним стрільцям Мараморошеви і Гергерови. Граничний стрілець Стоковский одержав сю Інструкцію мім иньшими революційними письмами від Генрика Губіцкого, сина дідича з Накваші (здаєть ся, що Ценгілевич кохав ся в сестрі того Губіцкого); Губіцкий сказав, що більшу часть тих писань дістав від емісарія Мочульского“.

Дивна річ, що не вважаючи на таку популярність ся „Інструкція“ Ц—ча доси полишила ся зовсім незвісною всім тим, хто писав про ті часи. Аджеж текст її був би важним документом для зрозуміння психології тих часів, для виясненя тих способів, якими тодішні пропагандисти бажали піддвигнути люд, тай ще по та бе не, пропагандисти польські — руський люд. Мені здає ся, що я віднайшов сю Інструкцію. Се маленький рукопис без титулової картки, зложений з 42 карток маленького формату, в шкіряній оправі, похожий на той, який Шевченко носив за холявою, писаний гарним почер-

ком, дрібним письмом, польськими буквами, а підписаний датою „Lwów, 21 lipca 1840“. Колиб се значило, що книжочка тоді була скомпонована, то, звісно, се промовляло би рішучо проти авторства Ценілевича. Але правдоподібно се дата переписання книжечки. Сам текст, уложений ломаною русько-польською мовою і бундючним ніби біблійним стилем, дуже нагадує мову і стиль віршів Ценілевича. Рукопис знаходить ся в бібліотеці Оссо-лїнських ч. 2972 і поміщений в інвентарі під назвою „Listy ruskie“.

Не прості се листи! Зміст рукопису складає ся з п'ятих уступів названих листами; по інтенції автора се „листи до миру, до людей від віку тяжко працюючих і гнетених неволею царів і панів.“ Перший лист починає ся ось так: „Приятелі! Був-ем в миру, бачив-ем єго, якби велколюда слабою ниткою спутаного, а котрий хтів бути вільним. Хтів бути накармленим, а не чув в собі сили до розірвання слабої нитки, котра го вязала. Бачив-ем того велколюда учуняного, але-ж на його очі закиняно чорну повлоку, щоби не бачив, де іти має і що робити. На остаток, як мимо заслони глянув і уздрів промінь сьвітла, так довго перед очима єго засло-

няний, пішов на вандрівку. Алеж дороги не був свідомий, питав ся про тее ідучих, куда би міг зайти до щастя і вільности?“ В тій вандрівці здибав короля, та сей завів його в неволю, опутав, а після невдалої проби „велколюда“, щоб отрясти кайдани, король враз зі своїми слугами-панами закував його в кайдани і вкинув до темного льоху. Лист 2. Автор бачучи се вибирає ся в дорогу, щоб шукати помочи і поради для „велколюда“. Іде на-самперед до панів, та ті, звісно, відправляють його з нічим. Лист. 3 Автор удає ся до попів і просить їх: „Ратуйте мир, бо є в неволі, і здоптані права, які їм Христос дав. Ходіт зі мною до крат вінзіння (sic!), зломемо забори, а мур рознесемо.“ Але попи зовсім не те сказали, чого автор надіяв ся.

С к о н ф і с к о в а н о !

Лист 4. Автор іде між вояків і порушує декого з них, але їх було мало. Лист 5. Тільки під мужицькими стріхами автор наводить щирі гостинність і співчуте для своєї думки —

увільнити „велколюда“. По сих листах слідує далеко довше вияснене їх аллегоричного значіння. Автор широко і з погляду історичного невірнo вияснює початок народньої неволі, а далі так каже про себе: „Братя! бачете з другого листу, що сут люде в нашім краю, сут то Ляхи, що працюют для того (народнього) щастя. Маймо надію! Але кількох, кільканастох того не зробит, тільки мусят до себе прибирати більше. Єден з них, котрий написав тих 5 листів, шукав у сьвітї почтивих людей, а там довідалисьмо ся, звідки можна мати надію.“ Не вдаючи ся в дальший розбір сеї Інструкції*), наведемо її закінченє, що чейже пояснить отсю придовгу дігресию, яку ми зробили від легенди про пропаганду социяльної революції при помочи зерен на поле історії галицько-польських конспірацій.

С к о н ф і с к о в а н о !

*) Я надрукував її вповні в Житю і Слові, т. IV, стор. 324—337, та тодішня ц. к. прокураторія сконфіскувала сей цікавий документ, боячись мабуть, щоб кому ще тепер не замануло ся пустити його між люд.

С к о н ф і с к о в а н о !

Можемо сміло сказати, що се останнє слово польської соціяльно-революційної пропаганди, найдальша межа, до якої дійшла вона. Та заразом чи не пригадується фантастична картина того викладу пшеничної аллегорії, який ми стрічали вложеної в уста Шевченка? Концепція та самісінька: на версі царь, понизше його міністри, далі пани і слуги, а геть у низу мир спертими лавами. Картина готова лишаєсь тільки зробити її наглядною якийсь

будь способом. Чи хто справді робив се при помочи зерен пшениці, чи тільки устний переказ під вражінем отсих слів Ценгілевичевої Інструкції скомпонував таке укладане зернят, се питане, на яке я, судячи по суперечностях у різних варіантах сеї легенди, склоняв ся б дати радше негативну, ніж потверджуючу відповідь. В усякім разі се здає ся мені певним, що батьком літературного першовзору сеї легенди був Ценгілевич, котрий таким способом, при помочи устної її вандрівки, несподівано і досить дивоглядно входить у звязь з польськими поглядами на Шевченка.

Та чи справді ся звязь така несподівана та дивоглядна? Ценгілевич і Шевченко! Польський шляхтич, що кличе руського мужика до кіс, до кровавої пімсти за свої кривди, до брутальної різні та руйнованя, не вказуючи йому при тім крім туманного „щастя“ („Миру, встань, для щастя-сь зріс!“) ніякого ясного ідеалу, та все таки в серці маючи ту надію, що з кровавих руїн, з хаосу справленого вибухом, якісь чудодії „Ляхи“ зможуть якимось таємничим способом збудувати нову Польщу на руській землі — і український крепак, що на своїх плечах переніс

увесь тягар тої доживаючої неволі і з під того тягару здужав продерти ся до ясного сьвітла науки та духової свободи; що „голову схопивши в руки“ дивував ся, „чому не йде апостол правди і науки“ для його рідного народа; що хоча й розказував про кроваві події народньої пімсти, руїн та пожежі, то все таки анї на хвилю не забував, що се „батьки наші помилялись“ і остерігав внуків перед такими помилками! Що може бути спільного між такими двома появами і яке значінє може мати перенесенє гайдамацько-руїнних ідей польського шляхтича на українського поета? Я думаю, що певну психольогічну звязь тут легко виказати і зрозуміти.

В інтересній казці Віктора Гюґо про Пекопена і Батільду находимо такий уступ. Лицарь Пекопен у своїй вандрівці по сьвітї попадає в те місце, де чорт громадить усі грішні душі з цїлого сьвіта, щоби відтак, спакувавши їх у великий мішок з верблюдової шкіри, завдати їх собі на плечі і махнути до пекла. Власне він навантажив отак свій мішок і взяв його на плечі, коли побачив Пекопена. Йому замануло ся дістати й сю душу і він шепнув своїму товаришови, щоб незримо взяв камінюку і з гори пустив її

на лицаря. Та Пекопен, який удавав, що спить і чув ті слова, раптом схопився і вихопивши меч шпигонував ним чорта в плечі, а сам відскочив на бік. В тій хвилі впав з гори величезний камінь, що мав убити Пекопена, і відбив чортову п'яту — і від тоді чорт кривий на ногу. Та не досить того. Своїм мечем лицарь продіравив чортівський міх і всі душі крізь ту діру пурхнули на волю, полишивши в місці всі свої гріхи. Ті гріхи, чорні як смола, силою натуральної атракції пристали до чорта і враз зі шкірою приросли до него на віки, — і від тоді чорт ходить горбатий. Щось подібне сталося й з отсею революційною легендою і Шевченком: чужий гріх силою натуральної атракції (мужицький поет мусить бути й демагогом!) приріс до него в понятю польських шляхтичів і патріотів.

Ми бачили, що пропаганда Ценгілевича і подібних йому в тім часі зробила була велике вражіння серед польської шляхти. Що те вражіння не мусіло бути корисне, на се маємо деякі немаловажні докази. Сам Ценгілевич у своїй автобіографії, писаній геть пізнійше, цілковито промовчує про ту пропаганду, а свою діяльність серед молодіжи силується показати

як патріотичну, польську. Та ми знаємо і з інших жерел, що тодішня шляхта добре розрізнявала патріотизм від пропаганди соціального перевороту в душі Ценгілевичевої „Інструкції“, через різню та пожежі. Не довго перед катастрофою 1846 року Красіньський остерігав польських пропагандистів:

Lecz nie nęćcie polski lud,

„By niósł szlachcie polskiej mord!

А галицька шляхта, поступаючи консеквентно, прямо накликала австрійську поліцію, щоб арештувала демократичних емісаріїв і не допускала їх до краю (Wiesiołowski, Wspomnienia z r. 1846. Lwów 1868, стор. 50). І сам Ценгілевич швидко, мабуть ще в тюрмі і в кріпости, прийшов до розуміння, що така пропаганда різні та пожежі до ніякої свободи, до ніякого щастя не доведе. В р. 1848 він являється уже основно виліченим із ідей своєї „Інструкції“ і з свого характеру „pieśniarza czerwonoruskiego“. Від тепер він тільки Поляк, польський патріот, а коли ще раз вертає до руської справи, то тільки на те, щоб у брошурі подиктованій крайнім польським шовінізмом, відмовити тій справі всякого права на існування. Його „Rzecz Czerwono-ruska“, се правдивий ар-

сенал найріжнішого оружя против Руси: і лінгвістика і етнографія і історія і традиція і державне право і ніби цивілізаційна місія — все тут порушено, щоб докзати, що галицька Русь, то невідлучна часть Польщі і по за рамами Польщі не має ніякої рацийї істнованя. Руська мова для него не більше, як „powiatowszczyzna“, яка може собі жити, але не може мати претензії до витвореня окремої літератури і осьвіти. Інтересно, як Ц—ч виражає ся в тій брошурі про свою власну червоно-руську письменність. „Червонорущина не має літератури такої, яку має польщина, а має тільки народні пісні і пісеньки Падури. Вводити її до шкіл значить опізнювати просьвіту. Хто не знає, як то тяжко в руській повітовщині висловлювати свої думки, нехай спитає мене, бо я в ній працював, а звісно-ж, що лекше в повітовщині написати пісеньку, ніж викладати якусь науку. Але чому-ж я писав руською мовою пісні і всказівку (Інструкцію) для вчителів руського народа? Що до пісень, то я хотів писати людові пісеньки, котріб прийняли ся в устах мого люду, а через те вплинути на його духа. Має руський люд пісні народні; я хотів йому підсுவати инші, писані в тім самім дусі, та

дарма, я не осягнув ціли. Швидше поет здужає написати найвеличнійшу оду, ніж людову пісню. Я вважаю написане такої пісні найвисшим доказом поетичного майстерства. Так само й пісеньки Падури дуже гарні, а все таки не перейшли в люд; видко, що писані не зовсім в душі пісень народніх. Вказівка писана по руськи на те, щоб учитель (значить — пропагандист) зараз мав під рукою потрібні руські вислови (певно такі як „велколюд“, „вінзіне“ „криж“ і т. и.), ширячи ідеї нашої будущини. Але я не писав нічого в тій цілі, аби творити самотійну мову“. (K. Cięglewicz, Rzecz Czerwonoruska, 1848 roku, w drukarni Ossolińskich, стор. 2).

Лишаючи на боці те розумне слово, яке Ц—ч сказав про народні пісні, ми звернемо увагу тільки на ту скромність, з якою він говорить про свою „Інструкцію“. Вона мала ширити між руським людом „pomysły naszej przyszłości“! Дивно тільки, що він так пильно вистерігав ся сказати троха докладнійше про її зміст. Та ба, се йому було не на руку — не задля руської мови, якою писана була „Інструкція“ (мова ся, як ми бачили, була страшенно підмішана польонізмами), а задля різунсько-гайдамацьких її ідей.

Виступаючи против Русинів Ц—ч може бажав по трохи зрегабілізувати себе в очах польської шляхти. І справді се йому удалося. Він дістав місце в шляхетському маєтку і вмер на ласкавім хлібі у шляхтича. Але революційна легенда, що на основі його Інструкції витворила ся була перед 1840 роком, не загибла. Відірвавши ся від особи Ценґлевича вона, можна сказати, літала в повітря, чіпляючи ся мов павутинє раз сего а раз того дїяча. Її прикладувано до Едварда Дембовского*), приложено до Фердинада Чаплїцкого, мандатора з Горожани, а вкінці пришпилено й до Шевченка. Се дає нам міру не талантів, не заслуг, не ідей тих людей, але міру тої ненависти, з якою володарі придніпрянської України гляділи на крепака, одного з тих битих та неволених Грицьків, Кузьмів і Тарасів, який дійшовши до розуму і до слова взяв ся по своєму малювати козаччину, Сїч і гайдамаччину. Такий чоловік в понятю польських шляхтичів міг мати тільки одну ціль — різати, міг мати тільки такі ідеали, які вони знали з Цен-

*) Я чув устно оповіданє того рода, де багато говорило ся про Дембовского, звісно, речі легендарні а не історичні. Щось подібного є в оповіданю пані Ебнер Ешенбах „Der Kreisphysikus.“

Глевичевої Інструкції і з його пісень. Такий чоловік мусів бути одним із тих фатальних „учителів руського народу“, про яких говорив Ц—ч, мусів поступати так, як такому вчителеві було слід — і маємо готову льогічну і психольогічну основу, на якій повинна була до Шевченка прилипнути польська революційна легенда. Випливом тої самої ненависти було й пізнійше домагане маршалка та підмаршалка київської шляхти в р. 1861, щоб усі твори Шевченка і Куліша поконфіскувати і не допускати до рук народа. Excusez du peu! Про закони Ману тоді вже, розумієся, не було й мови. Тільки яких 10 літ по похороні Шевченка і по похороні кріпацтва Поляки здобули ся на спокійнійше і більше безсторонне оцінюване Шевченка, на праці Гвідона до Батталія та Леонарда Совіньського.

—...—

34:258

2 np.

ф I
ш - 379